

מיצירת רשומות קיטלוג לתיאור משאבים ויצירת גישה: RDA-Resource Description and Access

רחל קדר

העקרונות והתפיסות אשר הנחו את קביעת כללי הקטלוג מושרשים במאה ה-19, ובאו לידי ביטוי בכללים שעוצבו על ידי פניצי (1841), ג'ואט (1852) ובמיוחד קטר (1876). בשנת 1961 אישר ארגון איפ"א את המסמך "עקרונות פריז" (Statement of Principles Adopted at the International Conference on Cataloguing Principles, Paris, October 1961) של כללי הקיטלוג המודרניים. פרסום המהדורה השנייה של כללי הקיטלוג האנגלו-אמריקניים (AACR, 1978) סימן את תחילתם של המאמצים המתמשכים שנעשו להתאמת כללי הקיטלוג לסביבה הממוחשבת. זה שלושה עשורים אנו עדים למחשוב המסיבי של מערכות הספרייה השונות, ובראשן קטלוג הספרייה.

רקע

ההתפתחויות הטכנולוגיות האחרונות מציעות דרכי גישה למידע שהן שונות ומגוונות מאלו המסורתיות. קובעי הכללים נקטו בעמדה זהירה: השינויים שהופיעו בכללי הקיטלוג מאז פרסום הגרסה הראשונה של המהדורה השנייה (AACR 2nd rev. ed., 1988) התייחסו להופעתן של מדיות חדשות שבהן ארוזים פריטי המידע, אך לא להתפתחויות הטכנולוגיות בתחום של אחזור מידע ממוחשב.

FRBR כבסיס ל-RDA

בעקבות התפתחויות, הן במדיה לאריזה ולהגשת מידע והן בטכניקות לאחזור מידע, גברה הדרישה מהשטח (ספרנים, מידענים) לשינוי קיצוני בכללי הקיטלוג. תפנית חלה בשנת 1997 בכנס טורונטו (International Conference on the Principles and Future Development of AACR, Toronto, 23-25 October, 1997) בעידן המקוון והווירטואלי; הבעיה של העדפת תוכן לעומת אריזה; סרבול כללי הקיטלוג; סדרתיות (seriality) והקשר עם משאבים מסורתיים ווירטואליים; מהות המושג "יצירה" והגדרת קשרים ביבליוגרפיים בין יצירות; כנאום של כללי הקטלוג. כנס זה הוביל לפרסום המסמך "דרישות יסוד עבור רשומות ביבליוגרפיות" (FRBR - Fundamental Requirements For Bibliographic Records, IFLA, 1998) שבו קיבלו מטרת הקטלוג את ביטויין בהגדרת השימוש המשתמש בקטלוג: **למצוא**- המשתמש ייעזר בקטלוג על מנת למצוא את הפריטים העונים על צורך המידע שלו. **לזהות**- המשתמש ייעזר בקטלוג על מנת לזהות את הפריט ולוודא שהפריט הוא אכן זה שחיפש.

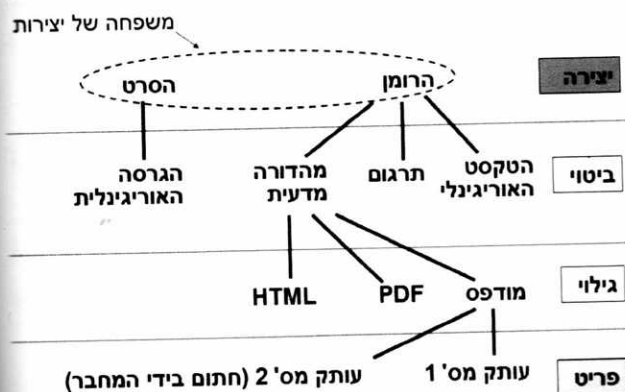
לבחור- המשתמש ייעזר בקטלוג על מנת לבחור מכל ההיצע את הפריטים המתאימים לו ביותר (לדוגמה, בשפה או בעיבוד המתאימים למשתמש).

להשיג- המשתמש ייעזר בקטלוג על מנת להשיג גישה לפריטים) שבחר.

עיקרו של מסמך ה-FRBR הוא המודל הקונצפטואלי של ישויות מידע - יצירה (work), ביטוי (expression), גילוי (manifestation), פריט (item) [איור 1]- הקשרים ביניהם [איור 2] ותכונותיהם (קדר, 2004).

מטרתו של המסמך הייתה להוות בסיס עקרוני לשינויים מהותיים בכללי הקטלוג, ועקרונות אלו קיבלו את ביטויים ב-Statement of International Cataloguing Principles (www.nl.go.kr/icc down/070412_2.pdf, 6.4.2007, טיטה מה-1) כמו כן, עוצבו מסמכים נוספים אשר הגדירו את דרישות

איור 1: קטע מתוך מודל FRBR: רמות של ישויות-מוצרים

רחל קדר, המחלקה ללימודי מידע, אוניברסיטת בר אילן, kedarr@mail.biu.ac.i
מאמר זה מבוסס על הרצאה של המחברת בכנס IFLA-2007, מלון הילטון תל-אביב, י"ג אייר תשס"ז, 1/5/2007. המאמר הנוכחי כולל התייחסות לשינויים שהתפרסמו בחצי השנה האחרונה בסיס המעודכנת של ה-RDA, עד לתאריך נובמבר, 2007.

וירטואליים על בסיס תפיסת ה"סדרתיות". (ראו הסבר 1 בסוף המאמר) לכן, בשנת 2004 הוטל על ה-Joint Steering, JSC Committee for Revision of AACR להכין מהדורה חדשה של ה-AACR שתיתן מענה לבעיות שהועלו בכנס טורונטו, כשהבסיס התפיסתי של כללים אלו יהיה FRBR. לאחר שנה של עבודה על המהדורה השלישית של AACR הבינו שיש צורך בגישה אחרת - סט של כללי קיטלוג שונה מן הבסיס, אשר ייקרא, RDA - Resource Description and Access, והוא מתוכנן לצאת לאור בשנת 2009.

AACR כניס ל-RDA

- חלק מהשינויים הצפויים ב-RDA נובעים מן הבעיות שעלו תוך כדי השימוש בכללי ה-AACR:
- בעיות הנובעות מהקשר בין כללי הקיטלוג של AACR לבין התקן הבינלאומי לתיאור פריטי מידע International - ISBD Standard Bibliographic Description שפותח עבור כרטיסי קטלוג. כיום קטלוגים מבוססי MARC אינם חייבים להציג את רשומות הקיטלוג שלהם בפורמט ISBD, היינו: בפורמט של כרטיס קטלוג. רוב הספריות מעצבות את התצוגה של רשומה ביבליוגרפית בצורות שונות. בנוסף, חלק גדול של הפיסוק הנדרש על ידי ISBD (כגון רוח נקודה-פסיק רוח בין תת-השדות של התיאור) מחייב הקלדה ידנית של המקטלג. לבסוף, ה-ISBD אינו מאפשר הוספת אלמנטים של תיאור מעבר לאלו שהוגדרו על ידי ה-ISBD.
- מורכבות כללי ה-AACR שנבעה מתוך הניסיון לתת מענה

היסוד עבור רשומות זיהוי (אדם, תאגיד, משפחה, יצירה) שתיקן הוא: (Fundamental Requirements for Authority Data - FRAD, 2007)

<http://www.ifla.org/VII/d4/FRANARConceptualModel-2ndReview.pdf>.

משימות המשתמש אשר הוגדרו ל-FRAD הן:

למצוא - למצוא ישות (אדם, תאגיד, משפחה, יצירה) או קבוצה של ישויות על פי תכונה של הישות או על פי קשריה עם ישויות אחרות.

לזהות - לזהות ישות פירושו לוודא שהישות היא אמנם זו שמחפשים; להבחין בין ישויות בעלות אפיונים דומים.

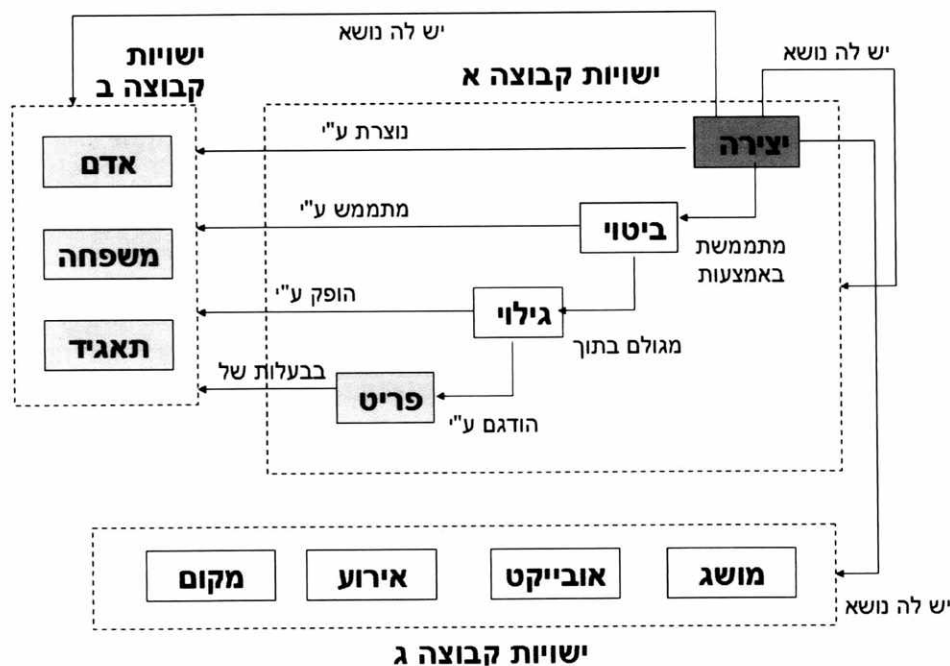
להכניס להקשר (contextualize) - הכנסת אדם, יצירה וכו' להקשר; הבהרת הקשר בין מספר אישים או מספר יצירות וכו'; או הבהרת הקשר בין אדם, תאגיד וכו' לבין השם שבו אותו אדם, תאגיד וכו' מוכרים (לדוגמה, בין השם הקודם של תאגיד לבין השם הנוכחי שלו).

להצדיק (justify) - תיעוד על ידי יוצר רשומת הזיהוי של הסיבה לבחירת צורה של שם, שלפיה נבנית נקודת גישה.

בדומה למסמך ה-FRBR, מסמך ה-FRAD מציג את מבנה של ישויות-הקשרים, ומשייך את המבנה לעיצובן של רשומות זיהוי לכל ישות שיכולה להוות נקודת גישה למשאב.

בשנת 2002 הופיעה הגרסה האחרונה של כללי הקיטלוג, ומאז ועד שנת 2005 התפרסמו דפי עדכונים (2003, 2004 ו-2005). גרסה זו כללה עדכון והוספת כללים חדשים לתיאור משאבים

איור 2: הקשרים בין שלוש קבוצות הישויות של FRBR

ותקליטורים (סי-די). במקרה זה ה-SMD מספק את המידע הספציפי (2 תקליטורים), אבל מידע זה אינו מקבל אותה הבלטה עבור המשתמש כמו ה-GMD.

- נטייה להעדפת נקודת המבט האנגלו-אמריקנית - לאן נעלמה האוניברסליות של כללי הקיטלוג?
- מרחב יישום מוגבל של כללי הקיטלוג בספריות - בינתיים התפתחו שיטות אחרות של מטה-דטה, כגון: Dublin Core, MODS, MARCXML, EAD, VRA Core, MPEG7
- בעיות אלו, ביחד עם ההתפתחויות הטכנולוגיות שהוזכרו לעיל הובילו לפיתוחו של ה-RDA.

מהו RDA?

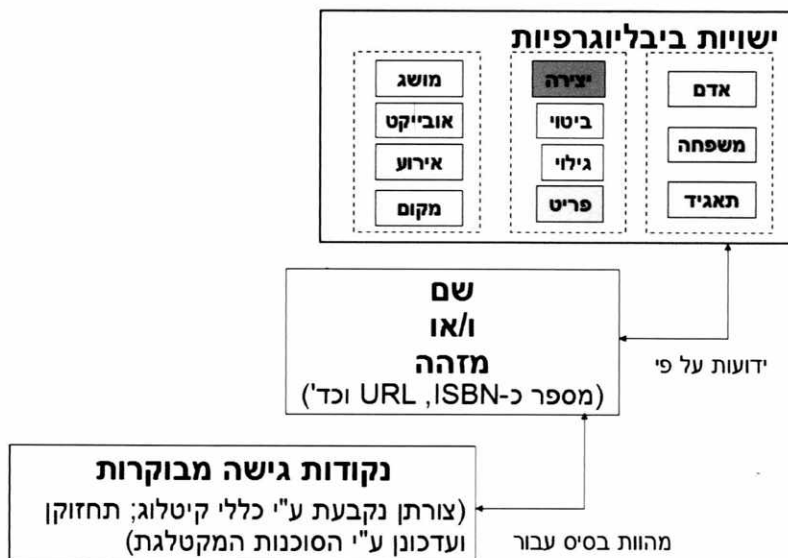
RDA פירושו:

"RDA is being developed as a new standard for resource description and access designed for the digital world. Built on foundations established by the *Anglo-American Cataloguing Rules* (AACR), RDA will provide a comprehensive set of guidelines and instructions on resource description and access covering all types of content and media. ...RDA is being designed to provide a flexible and extensible framework for both the technical and content description of such resources while serving the needs of libraries organizing traditional resources as well ... to provide a better fit with emerging database technologies, and to take advantage of the efficiencies and flexibility that such technologies offer with respect to data capture, storage, retrieval, and display". (Joint

לקיטלוג פורמטים מגוונים ומורכבים. ב- AACR יש לגבי כל סוג חומר הן חזרה על הכללים הכלליים והן כללים ספציפיים לאותו סוג חומר.

- סרבול המבנה של הכללים אשר דורש מהמקטלג להחליט לגבי אופי המשאב שבידו, וכתוצאה מכך להחליט על אילו מפרקי הכללים עליו להסתמך בקיטלוג פריט. לדוגמה, על מנת לקטלג אתר אינטרנט מתעדכן המציג מפות, המקטלג נדרש לדפדף בין הכללים המופיעים בשלושה פרקים נפרדים: חומר קרטוגרפי (פרק 3 ב- AACR2 2002), משאבים אלקטרוניים (פרק 9) ומשאבים מתמשכים (פרק 12). חסרה הדרכה למקטלגים כיצד להחליט במקרים בעייתיים.
- חוסר עקביות בין כללים לפורמטים שונים והוראות אלטרנטיביות - כתוצאה מכך ניתן ליצר לפי AACR שתי רשומות קיטלוג תקינות ושונות לאותו פריט.
- קולוקציה (collocation) מוגבלת - לדוגמה, יצירה אחת יכולה להופיע בכריכה קשה או בכריכה רכה, בפונט רגיל או מוגדל או בכתב ברייל, בפורמטים דיגיטליים שונים, בהקלטות קול (טייפ או CD); עיבוד למחזה, תסריט, סרט, אופרה; כהשראה לרומן מקדים או לרומן המשך מאת אותו מחבר או אחר. המערכת המסתעפת של קשרים בין כל אלה אינה באה לידי ביטוי מלא בקטלוג רגיל (ראו הסבר 2 בסוף המאמר)
- בעיות בשימוש ב- GMD, general material description, וב- SMD, specific material description (ראו הסבר 3 בסוף המאמר) רשימת ה-GMD כוללת כיום מושגים המתארים את אריזת הפריט (כגון זיכרון), וגם מושגים המתארים את התוכן ללא התייחסות לאריזה (כגון, חומר קרטוגרפי). במקרים מסוימים אין ה-GMD יעיל מפני שהוא כללי מדי: לדוגמה, הסיווג "הקלטת קול" כולל תקליטים, טייפים, קסטות

איור 3: מודל קונספטואלי למידע לבקרת זהויות

IFLA (2007) *Functional Requirements for Authority Data (FRANAR/FRAD) - A Conceptual Model*, p. 4

- אספקטים מסוימים יהפכו לאלמנטים פורמליים (כגון שנת זכויות יוצרים).
- אלמנטים ישנים יורחבו. כגון מספרים סטנדרטיים ISBN/ISSN הפכים למזהי משאב (resource identifiers).
- ב. על פי הנחיות ה-RDA, רק 14 אלמנטים-מידע נקבעו כחובה בתיאור משאב.**
- יתר האלמנטים הם בגדר רשות ויתווספו לרשות קיטלוג על פי שיקולו של מקטלג המשאב הספציפי. 14 האלמנטים שנקבעו כחובה הם:
 1. כותר (title proper).
 2. שינויים בכותר (Earlier/ later variations in title proper).
 3. משפט אחריות (Statement of responsibility)-מלא, כפי שנהוג היום, או מינימלי, דהיינו: ציון האחריות העיקרית בלבד. או כאופציה: אין ציון של משפט אחריות, רק נקודות גישה מבוקרות (עיולים לפי שם אישי, שם תאגיד או שם משפחה).
 4. מהדורה (Edition statement).
 5. מספור הפרט (numbering) - כגון: מספור של כתב-עת.
 6. הוצאה לאור (Publisher, distributor, etc.) - מינימום: הראשון שמוזכר, או כמה מו"לים ומפיצים שחצים.
 7. תאריך ההוצאה לאור, הפצה וכו'.
 8. כותר סדרה (Title proper of series).
 9. מספור הסדרה (Numbering within series).
 10. מזהה המשאב (Resource identifier) - דוגמת ISBN.
 11. הגדרת האריזה (Form of carrier).
 12. היקף הפרט (Extent).
 13. קנה מדה לתכנים קרטוגראפיים (Scale of cartographic content).
 14. נקודות ציון (geographic coordinates) לתכנים קרטוגראפיים.
- ג. ביטול שלוש רמות התיאור (levels of description) של ה-AACR. במקומן יגדיר המקטלג את סוג התיאור. שלושת סוגי התיאור של ה-RDA הם:**
 - תיאור מקיף - תיאור משאב שלם.
 - תיאור אנליטי - תיאור משאב המהווה חלק ממשאב אחר.
 - תיאור רב-שכבתי - שילוב שני סוגי התיאור הקודמים.
- ד. סרנספורמציה של GMD והגמשה של SMD:**
 - ביטול הגישה של סיווג אחד של חומרים באמצעות ה-GMD.
 - סיווג הפרט יעשה על פי אפיון אחד או יותר של הפרט:
 1. סוג המדיה (media type) - כגון: מחשב, וידיאו.
 2. סוג האריזה (carrier type) - כגון: כרך, משאב מקוון, דיסק אודיו.
 3. סוג התוכן (content type) - כגון: טקסט, תווי מוזיקה, תמונה קרטוגראפית, moving image.
 - על המקטלגים יהיה לבחור מונח אחד או יותר לתיאור המשאב.
- Steering Committee (JSC). RDA Prospectus, 2007) RDA הוא פיתוח של תקן חדש לתיאור משאבים והגישה אליהם, אשר עוצב לעולם דיגיטלי. הוא מבוסס על היסודות שנקבעו בכללי הקיטלוג האנגלו-אמריקניים (AACR). ה-RDA יספק אוסף מקיף של קווי הנחיה והוראות לתיאור משאבים והגישה אליהם, בהתייחס לכל סוגי התכנים והמדיה. ה-RDA מעוצב כך שיספק מסגרת גמישה וכת הרחבה הן עבור התיאור הטכני והן עבור תיאור התכנים של משאבי [מידע] תוך כדי סיפוק הצרכים של ספריות אשר מארגנות גם משאבים מסורתיים... יספק התאמה טובה יותר עם טכנולוגיות חדשניות למאגרי מידע, וינצל את היעילות והגמישות שטכנולוגיות אלו מציעות בנוגע ללכידת נתונים, אחסון, אחזור ותצוגה [של מידע].
- מטרותיו העיקריות של ה-RDA הן:**
 - להוות תקן בינלאומי לתיאור משאבים מכל הסוגים, הן מבחינת התוכן והן מבחינת המדיה והאריזה של כל משאב.
 - לספק הנחיות והדרכה לעיצוב נתונים תיאוריים (descriptive data) ונתוני בקרה לנקודות גישה (access point control data) אשר יתמכו במשימה של גילוי משאבי מידע (resource discovery).
 - לשרת כל קהילה אשר יוצרת רשומות המייצגות פריטי מידע, ולא רק את קהילת הספריות.
 - לתמוך במשימות המשתמש (כפי שהוגדרו על ידי FRBR).
 - לתאם בין הקטלוגים הקיימים בספריות.
 - ליצור אי-תלות בשיטות הקידוד השונות לרשומות קיטלוג (כגון, MARC, Dublin Core, וכיו"ב).
- להלן מספר אפיונים ושינויים של ה-RDA:**
- א. נטישת פורמט ה-ISBD:**
 - ביטול אזורי התיאור של ה-ISBD (areas of description) ובמקומם הגדרת אלמנטים של מידע (data elements). לכל אלמנט מידע ניתן להגדיר תת-סוגים של אלמנטים. לדוגמה, לאלמנט כותר הוגדרו תת-סוגים: כותר עיקרי, כותר מקביל, כותר אלטרנטיבי, המשך כותר, כותר ואריאנטי, כותר מקוצר וכו'.
 - RDA יהווה תקן לתוכן האלמנטים בלבד - ללא כללי פיסוק בין האלמנטים (אלא רק בתוך האלמנט) וללא כללים לסדר האלמנטים האלו.
 - השחרור מ-ISBD מאפשר הוספת אלמנטים חדשים, הגדרה מחדש של אלמנטים קיימים, וביטול אלמנטים מיושנים. יש לציין, שארגונים (לרוב ספריות) המעוניינים להמשיך בשימוש במבנה של ISBD יוכלו לעשות זאת בנקל. נספח ד' של ה-RDA מוקדש לקישור בין כללי ה-RDA לבין מבני רשומות למיניהם, כגון Dublin Core -1 ISBD, MARC. דוגמאות לשינויים באלמנטים של מידע:
 - חלק גדול מהמידע שנמצא כיום בהערות יופיע כאלמנטים פורמליים ברשומת התיאור (כגון שפה, קהל יעד).

הדגמה מתוך פרק 3 (מעודכן) של ה- RDA (5JSC/ RDA/ Part A/ Chapter 3/ Rev, p. 13-14)

קטעים אלו מדגימים היטב שה-RDA עוסק רק בתוכן של אלמנטים - המידע ברשומה, מבלי להיות קשור לאף סכימה ספציפית (כגון, MARC, Dublin Core, וכד'). כפי שאפשר לראות, ניתן להעביר את התכנים של האלמנטים לפורמט MARC-ISBD.

ה. "פרברייזציה" (FRBRization) של הכללים:

ה-RDA כולל את הגישה ההיררכית של משאבים לפי FRBR-יצירה (work), ביטוי (expression), גילוי (manifestation) פריט (item). בנוסף, קיימת התייחסות לשימוש המשתמש כפי שהוגדרו על ידי FRBR. לאמיתו של דבר, נוספה תת-משימה לשימוש הזיהוי והבחירה: הקשר (relationship) ומשמעה הוא "שהנתונים התיאוריים יצינו את הקשרים הביבליוגרפיים המשמעותיים בין המשאב המתואר לבין משאבים אחרים" (כלל 0.1.2 בכללי ה-RDA).

בהתאם לעקרונות ה-FRBR עוצבו כללים חדשים, כגון כללים לכותרים אחידים, המאפשרים קולוקציה טובה יותר של רשומות למשאבים לפי ההיררכיה של יצירה-ביטוי-גילוי. ובהתאם למשימת ההקשר גישה זו מאפשרת לקטלוגים המקוונים להציג היררכיות של משאבים אשר יסייעו ללקוחות "קידוח מטה" ("drilling") בקטלוג המקוון. מיצירה לגילויים ועד לפריטים של אותה יצירה אשר בחזקתה של הספרייה. גישה זו מקלה על הבעייתיות הנובעת מגרסאות מרובות ליצירה אחת.

י. הכללה (generalization) והגשמה של כללי הקיטלוג

כך שיהיו ישימים למגוון רחב יותר של משאבים. לדוגמה, הגדרות תפקיד: ניתן להוסיף לשם של "יוצר" פריט מונח אחד או יותר אשר מגדיר את תפקידו או את תפקידיו רשימת הגדרות התפקידים הורחבה מאוד, ובימים אלו מצוי בהכנה נספח של מונחים מבוקרים להגדת תפקיד. דוגמאות (מתוך כלל 6.2.0.1 של ה-RDA):

- Munro, Alice, author
 - Jones, Gwyn, translator
 - Leibovitz, Annie, photographer
 - Eastwood, Clint, producer, director, actor
 - Shore, Howard, composer, conductor
- יש לציין, שעד כתיבת מאמר זה התפרסמו רק טיוטות החלק הראשון של ה-RDA העוסק בהנחיות לתיאור המשאב. כתוצאה מכך, הדוגמאות שהובאו כאן הן רק לאלמנטים-מידע מסוימים. ועדיין אין אפשרות להציג דוגמה של רשומה שלמה לפי ה-RDA. עם זאת, כדאי להתייחס כאן לתרומתו של טום דלסי (Delsey, 2007) אשר הכין מסמך המשרטט תרחישים שונים לקראת היישום של ה-RDA במערכת של מטה-דטה ובמערכת של מאגר ביבליוגרפי. בהמשך מובא כאן התרחיש למערכת ביבליוגרפית (ראו נספח 1).

A. Book-

RDA elements with instruction number

RDA element	Data recorded
Media type (3.2.0.2)	unmediated
Carrier type (3.3.0.2)	volume
Extent (3.4.4.1 / 3.4.4.8)	24 pages, 12 pages of plates
Dimensions (3.5.0.4n)	21 cm
Colour (3.12.0.3)	coloured
Content type (4.2.0.2)	text
Illustrative content (4.9.0.3)	illustrations, maps, portraits

RDA elements in ISBD presentation with MARC 21 coding

a24 pages, 12 pages of plates :\$bcoloured\$ ## 300 .illustrations, maps, portraits ;\$c21 cm 300## \$a24, 12 pages of plates:

B. Online moving images with sound RDA elements with instruction number

RDA element	Data recorded
Media type (3.2.0.2)	computer
Carrier type (3.3.0.2)	online resource
Extent (3.4.0.7e)	1 online resource
Colour (3.12.0.3)	coloured
Sound (3.17.0.3)	sound
Encoding format (3.20.0.5)	TIFF
Encoding format (3.20.0.5)	WAV
File size (3.20.0.6)	8 MB
Content type (4.2.0.2)	moving image
Content type (4.2.0.2)	spoken word
Content type (4.2.0.2)	performed music

RDA elements in ISBD presentation with MARC 21 coding

a1 online resource (8 MB) :\$b\$sound, coloured, TIFF,\$ ## 300 WAV

D. Online video

RDA elements with instruction number

RDA element	Data recorded
Media type (3.2.0.2)	computer
Carrier type (3.2.0.2)	online resource
Extent (3.4.0.3 / 3.4.0.7.1e)	1 online resource (1 video file)
Colour (3.12.0.3)	colour
Sound (3.17.0.3)	sound
File type (3.20.0.4)	video file
Encoding format (3.20.0.5)	Windows media
Content type (4.2.0.2)	moving image
Duration (4.12.0.3)	27 min.

ISBD presentation with MARC 21 coding

e 007/00 a1 online resource (1 video file (27 min.)) :\$b\$sound,\$ ## 300 coloured with black and white sequences .aWindows media\$ ## 538

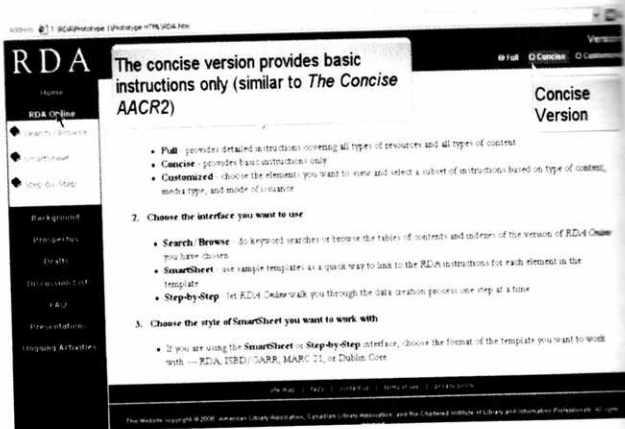
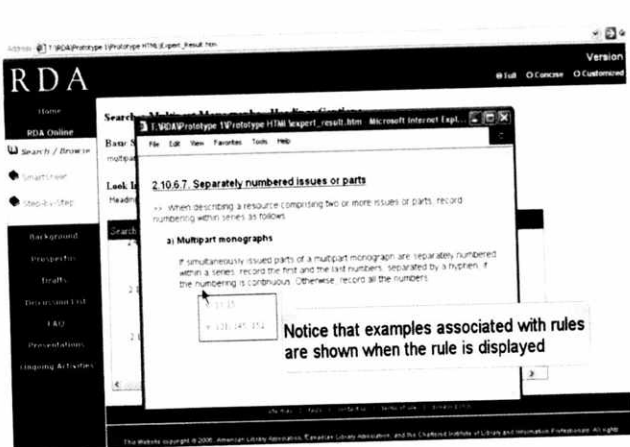
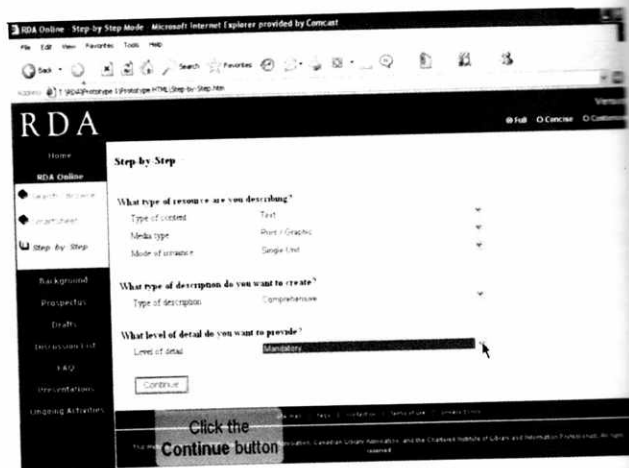
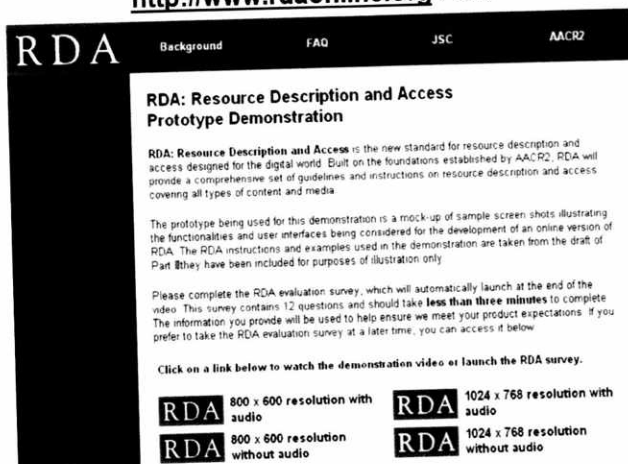
מבנה החדש של הכללים

מטרות הסדר החדש של כללי ה-RDA הן: ראשית, העמקת השילוב עם המודלים של FRBR ושל FRAD, ליצירת הטמעה והבנה עמוקה יותר של מודלים אלו אצל מקטלגים ומפתחי מערכות ממוחשבות לגילוי משאבים. שנית, המבנה החדש מנותק מכל מבנה ספציפי של רשומת משאב (ביבליוגרפי, מטה-דטה), וכתוצאה מכך הכללים יובנו יותר על ידי קהילות מידע מגוונות. שלישית, המבנה החדש גמיש יותר ויאפשר את הרחבתו העתידית, בהתאם למגמה המתגברת של מודלים מונחי-עצמים (object-oriented models) וטבלאתיים (relational models).

אחד השינויים הרדיקליים והבולטים של ה-RDA לעומת ה-AACR הוא במבנה ובסדר של הכללים. בטבלה 1, בטור הימני, מופיע תוכן העניינים של ה-RDA כפי שתוכנן בראשונה. בנובמבר 2007 התפרסמו תוצאות הדיון האחרון של הוועדה (JSC) לפיתוח ה-RDA. התקבלה ההצעה לשנות את הארגון ואת סדר התוכן של ה-RDA. החלטה זו התקבלה לאחר הביקורת שנשמעה ועל פיה המבנה הנוכחי מתבסס יתר על המידה על המבנה המקובל של רשומות ביבליוגרפיות ממוחשבות. בנוסף, המבנה הנוכחי אינו מיישר קו במידה מספקת עם התפיסות של ה-FRBR. ההצעה לסדר החדש היא לארגן את ה-RDA בעשרה חלקים, כפי שמוצג בטור השמאלי בטבלה 1, מבלי לגעת בתכנים עצמם, כפי שהם מופיעים בטור הימני.

איורים 3-6: הדגמת אב-הטיפוס של RDA מקוון (מאי, 2007)

אתר: <http://www.rdaonline.org>

סבלה 1: תוכן העניינים של ה-RDA

תוכן העניינים המעודכן כפי שהתפרסם באתר ה-RDA (נובמבר, 2007)	תוכן העניינים כפי שהתפרסם בפרוטוקול ה-RDA (יוני, 2007)
<p>א. רישום מאפיינים (Recording attributes):</p> <p>חלק 1: רישום המאפיינים של הגילוי והפריט (Recording attributes of manifestation and item).</p> <p>חלק 2: רישום המאפיינים של היצירה והביטוי (Recording attributes of work and expression).</p> <p>חלק 3: רישום המאפיינים של אדם, משפחה ותאגיד (Recording attributes of person, family, and corporate body).</p> <p>חלק 4: רישום המאפיינים של מושג, אובייקט, אירוע ומקום (Recording attributes of concept, object, event, and place).</p> <p>ב. רישום קשרים (Recording relationships):</p> <p>חלק 5: רישום קשרים ראשוניים בין יצירה, ביטוי, גילוי ופריט (Recording primary relationships between work, expression, manifestation, and item).</p> <p>חלק 6: רישום קשרים לכני אדם, משפחות ותאגידים (Recording relationships to persons, families, and corporate bodies).</p> <p>חלק 7: רישום קשרים למושגים, אובייקטים, אירועים ומקומות המיוחסים ליצירה [כלשהי] (and places associated with a work) (Recording relationships to concepts, objects, events, and places associated with a work).</p> <p>חלק 8: רישום קשרים בין יצירות, ביטויים, גילויים ופריטים (Recording relationships between works, expressions, manifestations and items).</p> <p>חלק 9: רישום קשרים בין בני אדם, משפחות ותאגידים (Recording relationships between persons, families, and corporate bodies).</p> <p>חלק 10: רישום קשרים בין מושגים, אובייקטים, אירועים ומקומות (Recording relationships between concepts, objects, events, and places).</p> <p>נספחים מונחון מפתח</p> <p>כל חלק יכלול פרק של הנחיות כלליות ופרקים לכל הישויות. כל פרק יתייחס לאחת ממשמעות המשתמש של FRBR. לדוגמה, פרק 2 בחלק 1 יכלול את האלמנטים אשר ישמשו לזיהוי של גילוי או פריט; פרק 19 בחלק 6 יכלול את האלמנטים אשר ישמשו למציאת יצירה.</p> <p>המטרות של השינויים בסדר כללי ה-RDA הן: ראשית, העמקת השילוב עם המודלים של FRBR ושל FRAD, ליצירת הטמעה והכנה עמוקה יותר של מודלים אלו אצל מקטלגים ומפתחי מערכות ממוחשבות לגילוי משאבים. שנית, המבנה החדש מנותק מכל מבנה ספציפי של רשומת משאב (ביבליוגרפי, מטה-דטה), וכתוצאה מכך הכללים יובנו יותר על ידי קהילות מידע מגוונות שלישית, המבנה החדש גמיש יותר ויאפשר הרחבתו העתידית, בהתאם למגמה המתגברת של מודלים מונחי-עצמים (object-oriented models) וטבלאותיים (relational models).</p>	<p>מבוא כללי - כולל, בין השאר, את המטרות והעקרונות של תיאור משאב; הקשר עם תקנים אחרים; תצוגה של המודלים הקונספטואליים המהווים את הבסיס של ה-RDA.</p> <p>חלק א - תיאור</p> <p>מבוא: הסבר על המבנה של חלק א, המטרות והעקרונות המנחים של חלק א.</p> <p>פרק א: קווי הנחיה כלליים לתיאור פריט: אפיון של משאב על פי פורמט המשאב, צורת פרסומו, כוונת סיום הפרסום; סוגי התיאור; הנחיות לבחירת סוג התיאור המתאים; שינויים בפרסום המצריכים יצירת תיאור חדש; הצגת אלמנטים-המידע של התיאור שהם חובה; הגדרת סוג התיאור.</p> <p>פרק ב: זיהוי המשאב - פרק זה מתמקד בפירוט האלמנטים השכיחים ביותר לזיהוי כל סוג של משאב, כגון: כותר, משפט אחריות, מהדורה וכו'. לדוגמה, סעיף כותר (23) מתייחס לכל סוגי הכותרים (כולל, לא כולל, מקביל וכו'). למשאבים סופיים, מתמשכים ומשולבים. כל סעיף כולל את ההערות הקשורות לאותו אלמנט.</p> <p>פרק ג: אריזה - תיאור פיזי של כל סוגי המשאבים.</p> <p>פרק ד: תוכן - מידע לגבי תוכן הפריט, כגון: צורת היצירה, קהל היעד, שפה, תוכן איורי, תקציר התוכן וכו'; מידע אשר בעבר, בחלקו הגדול, נכלל בהערות.</p> <p>פרק ה: מידע לרכש וגישה, כגון: תנאי גישה, מגבלות גישה וכו'.</p> <p>פרק ו: הוספת נקודות גישה לאנשים, למשפחות ולתאגידים הקשורים למשאב. נקודות גישה אלו הן עבור היוצרים של התוכן האינטלקטואלי, התורמים לתוכן: מו"לים, מפיקים, בעלים, אפוסטרופוסים וכו'.</p> <p>פרק ז: הנחיות לרישום מידע אשר יפנה את המשתמש לפריטים קשורים אשר ייתכן כי הם רלוונטיים לצורכי המשתמש. לצורך זה הוגדרו סוגים של קשרים, על פי המודל של יצירה-ביטוי-גילוי-פריט של FRBR. דוגמה: קשר נגזר (derivative relationship), כגון: עיבוד לילדים של יצירה קלאסית.</p> <p>חלק ב - בקרת נקודות הגישה (Authority) Control</p> <p>פרק ח: הנחיות כלליות לבקרת נקודות גישה</p> <p>פרק ט: אישים</p> <p>פרק י: משפחות</p> <p>פרק יא: תאגידים</p> <p>פרק יב: מקומות</p> <p>פרק יג: יצירות</p> <p>נספחים מונחון מפתח</p>

הביקורת על ה-RDA

התהליך הכתיבה של כללי הקיטלוג החדשים כלל מנגנון של ביקורת. טיוטה של כל פרק ב-RDA התפרסמה באתר הבית של ה-RDA, והציבור הוזמן להגיב. רוב המשתתפים בתהליך זה היו מן הסתם ספרנים, ונקודה זו צוינה כחולשה, לאור המטרה המוצהרת של ה-RDA להתאים גם לצרכים של קהילות נוספות מחוץ לקהילת הספריות.

כללי ה-RDA יתפרסמו בשני פורמטים - בפורמט מודפס ובפורמט מקוון. הדגמת אב-טיפוס של RDA מקוון הוצגה עד לא זמן באתר www.rdaonline.org. כעת שוקדים על תיקונים לאב-הטיפוס ומקווים שהוא יועלה לאתר שוב בעתיד הקרוב. יש לציין שה-JSC, ה-USMARC Advisory Committee ו-MARBI מנהלים דיונים על שינויים ב-MARC21, תוך כדי העבודה על RDA. מומחי ה-JSC מעריכים שרוב האלמנטים של RDA ישתלבו בתוך המבנה הקיים של MARC.

ואוסטרליה הודיעו על שיתוף פעולה בכל הקשור להכשרה, לחינוך ולהחלטות מקומיות ביישום ה-RDA.

השאלה היא, מה עלינו לעשות בישראל האפשרות הראשונה היא לא לעשות כעת כלום, ולהמתין לפרסום ה-RDA (2009). ייתכן שזהו רעיון לא רע, לנוכח הביקורת על ה-RDA. האפשרות השנייה היא להכיר את הטיטוטות של פרקי ה-RDA אשר מתפרסמות באתר של ה-JSC, ולחשוב מה יהיו ההשלכות עבורנו, איך נצטרך לעדכן את כללי הקיטלוג הישראליים, ובאיזה פורמט הם יתפרסמו. קיים בהחלט צורך להקים ועדה ישראלית לכללי הקיטלוג, שתתחיל בתהליך של לימוד הכללים החדשים (מתוך הטיטוטות שפורסמו) ותדון ביישומם העתידי בישראל.

הסברים

1. שילוב המודל התפיסתי של FRBR ועקרונות איפ"א בכללי הקיטלוג דורש כתיבה מחדש של כללי הקיטלוג. סדרתיות היא הגישה לסיווג משאב מידע בכל מדיום על פי הכוונה להמשיך או לסיים את המשאב, דוגמת כתב-עת. גישה זו, אשר פותחה על ידי הירונס וגרהם (1997) ואומצה על ידי AACR2 (2002), נותנת מענה לבעיות הקיטלוג של אתרי אינטרנט ומאגרי מידע מקוונים אשר מתעדכנים באופן מתמיד כך שהעדכונים "נכלעים" לתוך השלם (להסבר מפורט ראו קדר, 2004).
2. קולוקציה היא פונקציה של בקרה ביבליוגרפית שמטרתה לקשר בין ישויות ביבליוגרפיות שיש ביניהן קשר ענייני. פעולה זו נעשית לרוב באמצעות בקרת זהויות. מטרת הקולוקציה היא הקבצה של רשומות ביבליוגרפיות שונות בעלות נקודות גישה זהות - פעולה המסייעת בעיצוב שאילתות יעילות למערכת ובאחזור מידע מוצלח.
3. GMD, general material description הוא ההגדרה הכללית של סוג החומר שאליה משתייך הפרט, אשר מופיע באריחים מיד אחרי הכותר, כגון: חומר קרטוגרפי, זיכרון, הקלטת קול, הקלטת וידאו וכו'. SMD, specific material description פירושו מושגים ספציפיים בשימוש בשדה לתיאור היקף הפרט, כגון: עמודים, דיסקים, קסטות, שקופיות וכו'.

דברי הביקורת העיקריים מתמקדים בנקודת הקשר בין ה-RDA לבין כללי הקיטלוג של AACR ולסכימות של יצירת מטה-דטה. מחנה אחד טוען שכללי ה-RDA סטו יותר על המידה מכללי ה-AACR. כך מייקל גורמן (2007), העורך הראשון של ה-AACR2, מכנה את ה-RDA: "אסון הקיטלוג". גורמן טוען שהמאמץ ליישר קו עם מטה-דטה, ההפקרה של מסגרת ה-ISBD, הנטישה של חלוקת ה-AACR לכללים כלליים וכללים ספציפיים לכל סוג של משאב, ובמיוחד ההתעלמות מהצעד הבסיסי של קביעת אחריות אינטלקטואלית - כל אלו תרמו לכך שה-RDA הוא "בלגן וצעד ענק אחורה עבור הקיטלוג". מחנה אחר טוען שה-RDA שואב יותר מדי מכללי ה-AACR, ואינו כולל מספיק שינויים מהפכניים אשר ייתנו מענה, בהווה ובעתיד, לשינויים טכנולוגיים בתחום אחזור המידע (Coyle & Hillman, 2007). יש לזכור, שרוב השימוש של ה-RDA יהיה בכל זאת בתוך ספריות שלהן קטלוגים גדולים ומפותחים, ואין בכוונתן של הספריות לסגור את הקטלוגים הקיימים ולפתוח קטלוגים חדשים, על פי הכללים החדשים. מפתחי ה-RDA היו חייבים לאפשר לספריות להשתמש ב-RDA תוך כדי תחזוקת הקטלוגים הקיימים. מכל מקום, נראה שיש התייחסות לביקורת שהתקבלה, ובטיטוטות העדכניות של ה-RDA ניתן לראות התקרבות למחנה תומכי גישת המטה-דטה. לחיזוק גישה זו סיכמו במאי 2007 עורכי ה-RDA וארגון DCMI - Dublin Core Metadata Initiative, על שיתוף פעולה מוגבר בפיתוחו של ה-RDA, www.bl.uk/services/bibliographic/meeting.html. התרשמותי שלי מן העולה מכל המסמכים שנסקרו בכתיבת מאמר זה, היא מעין דו"ה ו, או "בחזרה לעתיד". מעבר למגמה הברורה של עיצוב המידע, שבדרך כלל נכלל ברשומת קיטלוג כאלמנטים של מטה-דטה, רשומות ה-RDA מזכירות לי, יותר מכל דבר אחר, את גרסת אלף 300. גרסה זו לא הייתה מותאמת ל-MARC, לא הצריכה לרוב פיסוק ISBD, וכל נתון (כמעט) ברשומת הקיטלוג הופיע בה בשדה משלו.

אז מה עלינו לעשות כעת?

השותפים השונים בפיתוח ה-RDA חושבים גם על היישום המעשי של הכללים החדשים ועל השלכותיו. בהתאם לכך, ארבע ספריות לאומיות של ארצות הברית, קנדה, אנגליה

מקורות

קדר, ר' (2004) העולם הביבליוגרפי החדש. *מידעת*, 1, ע' 25-36.

Bowen, Jennifer (2006) RDA Update. *ALCTS Newsletter Online*, 17, 4 <http://www.ala.org/ala/alcts/alctspubs/alctsnewsletter/vol17no4/annual06wrapup/rdaupdate/17n4rda.htm>

Chapman, Ann (2006) RDA: a new international standard. *Ariadne*, 49 (Oct 2006) <http://www.ariadne.ac.uk/issue49/chapman/>

Coyle, K. and D. Hillmann (2007) Resource description and access (RDA): Cataloging rules for the 20th

- Century. *D-Lib Magazine* 13, 1-2. <http://www.dlib.org/dlib/january07/coyle/01coyle.html>
- Delsey, T. (2007) *RDA Implementation Scenarios, no. 2* (issued January, 2007). <http://www.collectionscanada.ca/jsc/docs/5editor2.pdf>
- Gorman, M. (2007) RDA: Imminent debacle. *American Libraries*, 38 (11), 64-65.
- Hider, Philip & Ann Huthwaite (2006) The potential impact of RDA on OPAC displays. In: *Papers* (Beyond the OPAC: future directions for Web-based catalogues, Australian Committee on Cataloguing seminar, Perth, 18 September 2006). http://www.nla.gov.au/lis/stndrds/grps/acoc/documents/Hider_Huthwaite.doc
- IFLA (1998) *Fundamental Requirements for Bibliographic Records (FRBR)* <http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/frbr.pdf>
- IFLA (2007) Functional Requirements for Authority Data (FRANAR/FRAD)- A Conceptual Model. <http://www.ifla.org/VII/d4/FRANAR-ConceptualModel-2ndReview.pdf>
- IFLA (2007) Statement of International Cataloguing Principles (draft 6 April 2007) http://www.nl.go.kr/icc/download/070412_2.pdf
- Joint Steering Committee (JSC) for Revision of AACR (2008). *A brief history of AACR*. <http://www.collectionscanada.ca/jsc/history.html>
- Joint Steering Committee (JSC) for Revision of AACR. *RDA: Resource Description and Access*. <http://www.collectionscanada.ca/jsc/rda.html>
- Joint Steering Committee (JSC) for Revision of AACR. (revised 14 June 2007) *RDA: Resource Description and Access - a Prospectus*. <http://www.collectionscanada.ca/jsc/rdapropectus.html>
- Kiorgaard, Diedre (2006). *Setting a new standard: Resource Description and Access*. <http://www.nla.gov.au/lis/stndrds/grps/acoc/documents/Kiorgaard.doc>
- Kiorgaard, Diedre (2007) Resource Description and Access. Presented at the ACOC Seminar, *Promise for the future, or legacy of the past? : cataloguing in a changing world*, September 7, 2007, State Library of Queensland, Brisbane, Australia. <http://www.nla.gov.au/lis/stndrds/grps/acoc/documents/Kiorgaard2007.ppt>
- Moore, J.R. (2006) RDA: New cataloging rules, coming soon to a library near you! *Library Hi Tech News* 9, 12-16.
- RDA: Resource Description and Access - Prototype Demonstration. <http://www.rdaonline.org/>

נספח 1 - עדכון

מאז כתיבת מאמר זה פרסמה ספריית הקונגרס את דוח קבוצת העבודה על עתיד הבקרה הביבליוגרפית - *On the Record: Report of the Working Group on the Future of Bibliographic Control* (30/11/2007) והגרסה הסופית התפרסמה ב-10/01/2008. <http://www.loc.gov/bibliographic-future/news/lcwg-ontherecord-jan08-final.pdf>

העקרונות אשר הנחו את כתיבת הדוח היו הגדרתם מחדש של: עבודת הבקרה הביבליוגרפית; העולם הביבליוגרפי העכשווי ושחקניו - במטרה לכלול מעבר לספריות, המו"לים ומפיקי מאגרי המידע, את היוצרים, הספקים, המפיצים, החנויות וקהילות של משתמשים בכל המגזרים ומכל ארצות התבל; תפקידה של ספריית הקונגרס. הדוח בא לתאר כיוונים כלליים לעתיד, ולא להציע תוכניות יישומיות ספציפיות מאוד.

המלצותיו של הדוח מסקרנות ולפעמים מפתיעות. בפרק הרביעי של ההמלצות, העוסק במיצוב קהיליית הספריות בעתיד, מצאנו את ההמלצה לפירוק כותרות-הנושאים של ספריית הקונגרס והפיכתן לתאריכים במבנה של תזאורוס היררכי סטנדרטי (ע' 34-36). בפרק השלישי (עתיד הטכנולוגי) מופיעה ההמלצה הרלוונטית לנושא המאמר: להשהות את העבודה על כלי הקיטלוג החדשים, RDA (ע' 26-30). הדוח ממליץ שהשהיה זו תימשך עד אשר:

(א) ייבחנו מחדש ההשלכות העסקיות והפיננסיות של יישום הכללים החדשים והשפעתם על תהליכי עבודה ועל המערכות הממוחשבות;

ב) יוצגו בצורה משכנעת יתרונות ה-RDA ביחס לסטנדרטים הקיימים;
ג) תיערכנה בחינות מקיפות יותר של ה-FRBR, בהקשר של הכללים המוצעים ב-RDA. בחינות אלו תיערכנה מול נתוני קיטלוג אמיתיים, ותוצאות בחינות אלו ינותחו לעומק.

הדוח ממליץ ל-JSC (האחראיים לפיתוח ה-RDA) לנצל את תקופת ההשגחה על מנת להתייחס לסוגיות של שפת הכללים (רמת הקריאות), עיצוב הדוגמאות המלוות את הכללים וניווט בין הכללים. כמו כן הוא קורא לשקול מחדש את הסטייה מפורמט ה-ISBD, ולהתייחס לחששות לגבי שימושיות ה-RDA, ההכשרה לקראת יישום ה-RDA וכיוצא באלו.

בדצמבר 2007 פרסם ה-JSC תגובה לטיטוט דוח זה, שכללה כבר את כל ההמלצות שזכרו בדוח הסופי - (<http://www.collectionscanada.gc.ca/jsc/cop-lcwgibcontrol.html>). בתגובתו דחה ה-JSC בתוקף את המלצת ההשגחה של ספריית הקונגרס. ה-JSC טען שאכן נעשתה בחינה של יישום עקרונות ה-FRBR בכללי ה-RDA, תוך השקעת מרב המשאבים ושיתוף פעולה בין-לאומית. ה-JSC רואה בזבוז משאבים בהקמתו של מנגנון נוסף לבדיקה. יתר על כן, "עד שהספריית תתחלנה להשתמש בו, ה-RDA הנו מוצר אורגני אשר יתפתח עם חוויית השימוש בו, ואין בנמצא גוף רציני של נתונים שניתן לשאוב ממנו". לא נכללה בתגובת ה-JSC התייחסות לחששות אחרים שהועלו בדוח ספריית הקונגרס. ה-JSC מקווה שספריית הקונגרס תשתף פעולה בפיתוח ה-RDA, אך עומד על כך שכללי ה-RDA יתפרסמו בתחילת 2009.

Desired outcomes: Library bibliographic data will move from the closed database model to the open Web-based model wherein records are addressable by programs and are in formats that can be easily integrated into Web services and computer applications... (p. 26)

Standards are especially vital in the current environment wherein data must support a growing number and variety of applications. Data exchange between systems is increasing and systems are interacting with data from many different sources, including exchange with non-library partners. Library systems increasingly exchange data internationally and with non-library partners such as Google, Microsoft, and Amazon. Data are reused along publisher/bookseller/library/aggregator chains. Data are increasingly being used all along the discovery-to-delivery chain to facilitate more streamlined services. New discovery environments are emerging that extract and merge data from several library systems. The classic library standards "stack" (Z39.x/MARC/AACR2) may not provide the best means to interact with data from other information ecologies. (p.26)

(pp27-28) With standards occupying a position of such importance in the bibliographic control arena, it is necessary to consider how those standards are created. The library community has a long tradition of creating standards, and has over time built up a complex set of processes for standards development. These processes are frequently intricate and multi-layered, and may involve extensive collaboration and opportunities for review. They take place in a variety of organizations which sometimes have overlapping roles and participants. Individuals involved in the work are often unpaid volunteers drawn from the profession. Further, there is a pattern of creating "mega"-standards that cover whole facets of bibliographic control, and of not releasing any parts of those standards for use until the entire construct is completed. Accordingly, progress in standards creation is often stately rather than timely.

The Working Group recognizes that the bibliographic apparatus of standards, codes, and processes that the library community has been working with has grown up over many years and has served us well. At many points, however, strains are becoming evident as the apparatus needs to stretch to accommodate a changed environment. In particular, the Working Group has heard from many sources that accustomed patterns of operation and existing standards do not serve us well in a Web environment. Although some work has been devoted to modernizing the apparatus or standards and protocol development, there is a danger that continued piecemeal attention will poorly serve us in the long term. We are now at a stage where the absence of a shared frame of reference for how we proceed is an obstacle, leading to poorly focused work and reduced impact. The Working Group believes that LC and other major stakeholders cannot responsibly allow this situation to continue.

Two standards in particular illustrate some of the issues mentioned above: the FRBR and RDA initiatives are currently moving forward within different organizational structures²⁰ and at different rates. Because the Library of Congress is a major player in both efforts, it could well use its influence to help coordinate these initiatives more closely and to introduce a stronger cost/benefit perspective into the work.

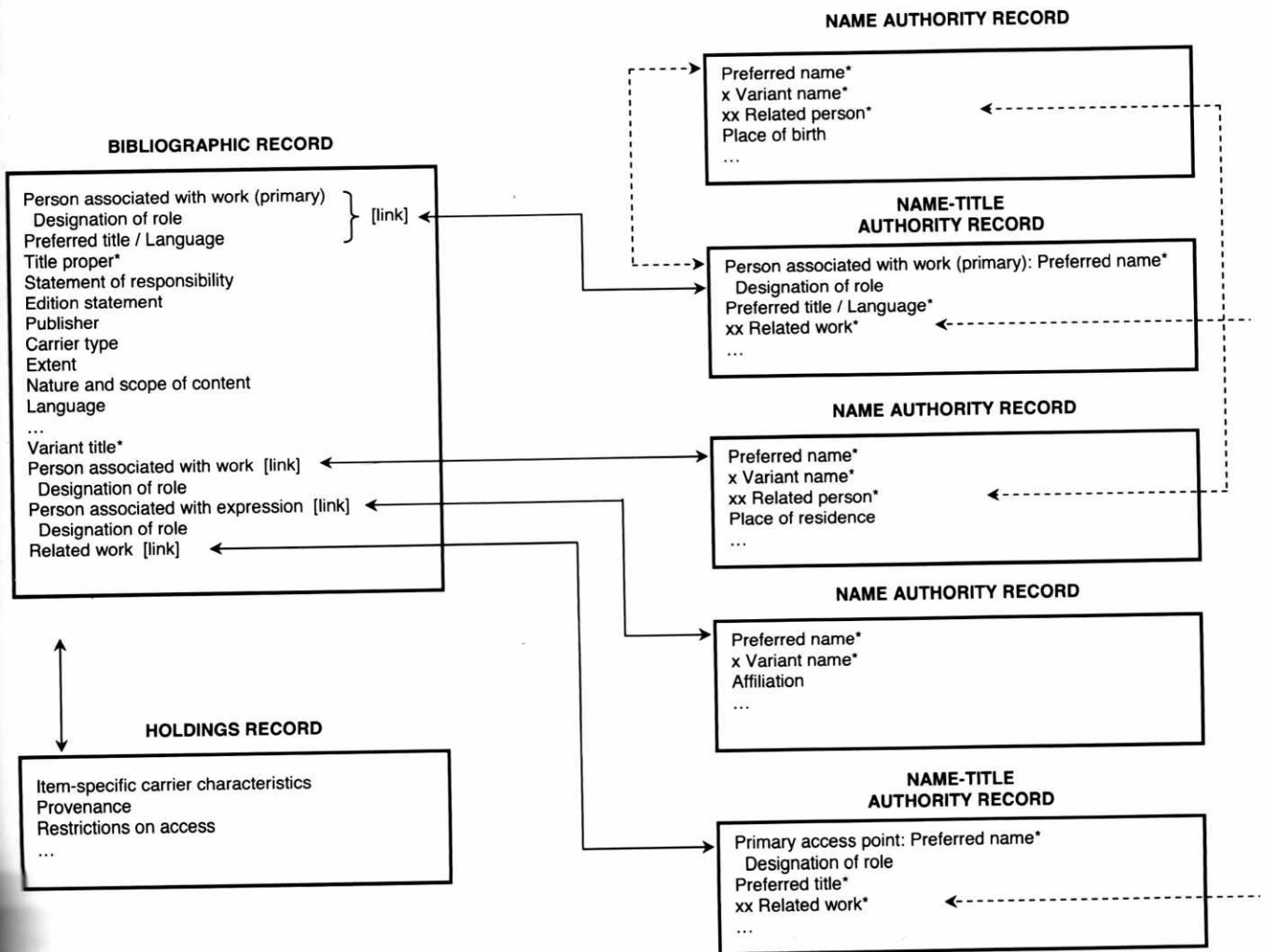
The Working Group has a number of concerns about the current direction of RDA, concerns that have been echoed by many in the field. Indeed, many of the arguments received by the Working Group for continuing RDA development

unabated took the form of "We've gone too far to stop" or "That horse has already left the barn," while very few asserted either improvements that RDA may bring or our need for it.

The business case for moving to RDA has not been made satisfactorily. The financial implications (both actual and opportunity) of RDA adoption and its consequent, potential impact on workflow and supporting systems may prove considerable. Meanwhile, the promised benefits of RDA—such as better accommodation of electronic materials, easier navigation, and more straightforward application—have not been discernible in the drafts seen to date. It is unclear how metadata created according to RDA will align with existing metadata, and how well library and related automation systems will or can handle metadata created according to the new standard. There is dissatisfaction at the apparent abandonment of the ISBD structure. There is distress over the opaqueness of the language used, over the organization of the rules, over formatting decisions (such as appearance of examples), and with perceived difficulty in navigation. Many fear that RDA will be more difficult to use and understand than is the current code, and that this, in turn, will lead to problems with education and training, in addition to increasing the likelihood that the code will not be utilized by anyone outside the library community. Finally, although RDA is being based on FRBR principles, FRBR itself is still evolving.

5JSC/Editor/2
14 January 2007

Scenario 2: Linked bibliographic and authority records

פאר – ספרים וחומרי לימוד פתוחים לכל

פאר – "פתיחת אוצרות רוח" – הוא מיזם ייחודי וחדשני של האוניברסיטה הפתוחה המציע לכלל הציבור גישה חופשית לעשרות ספרי לימוד אקדמיים בפורמט אלקטרוני, חלקם גם בגרסה קולית, ולמגוון חומרי לימוד. באתר פאר מוצגים מערכי שיעור, מצגות, הרצאות וידאו, תרגילים אינטראקטיביים וחומרי עזר אחרים, שפותחו על ידי צוותי ההוראה של האוניברסיטה הפתוחה.

במהלך שנת 2009 יועלו לאתר פאר ספרים וחומרי למידה רבים נוספים. להלן רשימה חלקית מתוך מבחר הספרים שכבר הועלו לאתר: החוויה התאטרונית – מבוא לדרמה ולתאטרון, מבית לאומי למדינה בדרך, כלכלה בין-דורית, מגמות בחברה הישראלית, חשיבה ביקורתית וספרי הקורס ג'נוסייד רצח עם.

בקרו באתר פאר: www.per.openu.ac.il

 חנות הספרים של האוניברסיטה הפתוחה
www.openu.ac.il/lamda

חדש על המדף מספרי האוניברסיטה הפתוחה כל הידע, כל הספרים, כל המבצעים

